

LARSSON, BOEL

**Från censurinstrument till stöd
för forskningen och den svenska
kulturens bevarande : den svenska
pliktexemplarslagstiftningens betydelse
för samhällets framsteg och identitet / Boel
Larsson**

EOD – Miljoner böcker bara en knapptryckning bort. I mer än 10 europeiska länder!

Tack för att du väljer EOD!

Europeiska bibliotek har miljontals böcker från 1400-till 1900-talet i sina samlingar. Alla dessa böcker går nu att få som e-böcker – de är bara ett musklick bort. Sök i katalogen från något av biblioteken i eBooks on Demand- nätverket (EOD) och beställ boken som e-bok – tillgängligt från hela världen, 24 timmar per dag och 7 dagar i veckan. Boken digitaliseras och blir tillgänglig för dig som e-bok.

EOD bokens fördelar!

- Få samma utseende och känsla som med originalet!
- Använd ditt standardprogram för att läsa boken på skärmen, zooma och navigera genom boken.
- Skriv ut enstaka sidor eller hela boken.
- *Sök:* Använd fulltextsökning för enskilda fraser.
- *Klipp & klistra:* Kopiera bilder och delar av texten till andra applikationer (t.ex. ordbehandlingsprogram).

Villkor för användning

Genom att använda EOD-tjänsten accepterar du de villkor som ställs av biblioteket som äger den aktuella boken.

- Villkoren på svenska: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nls/sv/agb.html>

Fler e-böcker

Redan nu erbjuder 30 bibliotek från 12 europeiska länder denna service.

Mer information finns tillgängliga via <http://books2ebooks.eu> alla boken.

- <http://search.books2ebooks.eu/>

Förteckning
på de
från Svenska Boken
till sina Dockor och Skriflor
som blifvit aftryckta
i Kongl. Biblioteket
i 1603

Från censurinstrument till stöd för forskningen och den svenska kulturens bevarande

Den svenska pliktexemplarslagstiftningens betydelse för samhällets framsteg och identitet

I. DÅ

Under senare hälften av 1600-talet var Sverige fortfarande en stormakt. Men ekonomin var skral, och fienderna många genom de utländska erövringarna. Även inom landet pågick politiska intriger och maktkamp. Det skrivna ordet var som alltid ett viktigt verktyg i detta sammanhang. Behovet av kontroll i allmänhet var stort. Granskning av det tryckta ordet i synnerhet blev oerhört viktigt.

År 1661 utfärdades därför en kansliordning vars innehåll till vissa delar kom att få stor betydelse för svenskt forsknings-, kultur- och samhällsliv även idag.

Kungl. Maj:ts kansliordning stadgade att de sex boktryckerier som då fanns i Sverige ålades att lämna två exemplar av alla skrifter som utgick från tryckeriet till Kungl. Maj:ts kansli. Det ena exemplaret skulle arkiveras i Riksarkivet, det andra i Kungl. biblioteket. Skrifterna skulle levereras till kansliet *innan* de överhuvudtaget fick spridas i landet. Extra viktiga områden att bevaka var religiösa skrifter och politiska smädeskrifter. En "tjänst" som Censor Librorum inrättades. Kanslikollegiet blev ansvarigt ämbetsverk. De inskickade skrifterna kallades arkivexemplar. Det ena exemplaret fick funktion av censur- eller granskningsexemplar. Till leveranserna skulle också bifogas en förteckning över innehållet i leveransen, en trycklista.

Förordningens efterlevnad var till en början

obefintlig. Tryckeriernas osäkerhet vad gällde innebörden i förordningen framgår bland annat av korrespondens mellan boktryckare Zacharias Hagemann i Göteborg och arkivsekreterare Elias Palmköld. Leveranserna var högst bristfälliga. Att boktryckarna skulle skicka *alla* kyrkoböcker, skolböcker, psalmböcker och katekeser, abc-böcker och grammatikor, blankett- och kungörelsetryck, almanackor, begravnings- och bröllopskrifter verkade vara omöjligt för dem att förstå.

Konstateras kan också att den bifogade trycklistan uteblev långt fram i tiden. Oerhört få trycklistor från denna tid återfinns i Kungl. bibliotekets samlingar över trycklistor och leveransförteckningar.

Föreskriften upprepades i kungligt brev 1662, i religionsstadgan 1663 och i kungl. resolution 1674. I en ny stadga 1684 skedde en skärpning i tonen. Det ställdes också krav på retroaktiv leverans av allt som fanns på tryckerierna från 1661 och framåt. I dessa akter påmindes också om att trycklista skulle bifogas och att vite skulle utdömas till det tryckeri som inte hörsammade förordningen.

År 1692 fick Uppsala akademi enligt en resolution rätt att ta emot ett arkivexemplar. År 1698 fick Lunds akademi motsvarande rätt.

År 1707 skedde ytterligare skärpning av tonen mot tryckerierna. Samtidigt utvidgades antalet mottagare av tryckeriernas exemplar. Det blev nu totalt sex arkivexemplar som skulle avlämnas från boktryckerierna. Förutom Riksarkivet, Kungl. biblioteket, akademierna i Uppsala och Lund fick akademierna i Dorpat och Åbo rätt att ta emot arkivexemplar.

År 1766 utfärdades den första tryckfrihetsförordningen. Med hjälp av förordningen infördes bland annat offentlighetsprincipen och avvecklades censuren.

Förordningen avskaffades av Gustav III genom 1772 års regeringsform, men återinfördes efter mordet på kungen 1792.

I samband med 1809 års statskupp avsätts Gustav IV Adolf. Han ersätts av sin farbror Carl XIII. En liberalare tryckfrihetsförordning återinförs. Fokus ändras till att ligga på tryckfrihetens missbruk. Tryckfrihetsförordningen moderniserades i flera steg med början 1809.

Vid 1800-talets början uppstod vid många orter en stark önskan att starta tryckeriverksamhet. Det var i synnerhet tryckning av tidningar som var viktiga. Innehållet i tidningarna var mycket hårt reglerat och kontrollerat. I synnerhet under

Napoleons regeringstid var all införsel av utländska tidningar och artiklar i svenska tidningar om den franske kejsaren förbjudna.

1812 års tryckfrihetsförordning bestod formellt fram till 1949. De förändringar i förordningen som skedde utgjordes mest av tillägg och undantag.

Under tiden för andra världskriget skedde en omfattande urholkning av tryckfrihetsförordningen, bland annat utfärdades en särskild lag om inskränkningar i rätten att offentliggöra allmänna handlingar. Handlingar som var sekretessbelagda fick inte tryckas. Sekretesslagen från 1937 gällde ända fram till 1980.

Mellan år 1940 och 1943 gällde en förordning om transportförbud av vissa periodiska skrifter. Förbudet gällde framför allt hela den kommunistiska pressen. Förbudet var helt oförenligt med de grundläggande idéerna i tryckfrihetsförordningen.

ABC-böcker från tiden omkring 1661.

mycket på informations- och publiceringssidan. Sedan länge fanns både radio- och tv-program. Likaså biograffilm. Men det fanns inget uppdrag att samla in dessa uttrycksformer.

Lagen om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar SFS 1978:487

1978 sker en stor förändring i tryckfrihetsförordningen: skyldigheten att lämna granskningsexemplar upphör.

1977 års promemoria för leveransplikt innehåller många nymodigheter. Inte bara tryckta skrifter blir leveranspliktiga utan även sådana som mångfaldigas genom stencilering, kopiering och liknande. Man betonar vikten av att detta mate-

Den legendariske G. E. Klemming (1823–1893), överbibliotekarie vid Kungl. biblioteket 1865–1890, var en eldsjäl när det gällde att bygga upp en omfattande samling till nationalbiblioteket. Under hans period som riksbibliotekarie ägnades omfattande tid åt att förvärva de "pliktexemplar" som inte hade kommit till Kungl. biblioteket under 1660-talet eller som gick förlorade i slottsbranden 1697.

rial innehåller uppgift om tryckeriets namn, ort, år och tryckår.

Arkiv- och biblioteksexemplar föreslås regleras i gemensam lag och få termen pliktexemplar. Det skapas en skillnad i funktionen mellan de olika biblioteksexemplaren. Kungl. bibliotekets exemplar får namnet nationalexemplar. Lunds universitetsbibliotek får det nationella reservexemplaret. Båda exemplaren ska sparas för framtiden. Övriga biblioteks exemplar kommer att kallas pliktexemplar. Gallringsrätt införs för dessa bibliotek.

Universitetsbiblioteken i Linköping och Stockholm får också rätt att ta emot pliktexemplar. Därmed är forskningen och de akademiska studierna samt "annat utnyttjande" täckt vid de sex högskoleregionerna.

Oförändrade omtryck föreslås levereras i endast två exemplar. Samma sak gäller för konstmappar med originalverk och läromedelpaket. Ingen leverans av mycket stora affischer. Leveranserna föreslås ske kvartalsvis.

Dagstidningar hade hittills pliktlevererats till Kungl. biblioteket, universiteten i Lund och Uppsala samt till dåvarande stadsbiblioteket i Göteborg, som blev statlig institution med namnet Göteborgs universitetsbibliotek 1961. Hanteringen är kostnads- och utrymmeskrävande. Papperet slits ner. Mikrofilmning av svenska dagstidningar har skett sedan mitten av 1940-talet. Dessa utfördes av privata företag. Kungl. biblioteket föreslås utveckla en verksamhet som förbereder ett av Kungl. bibliotekets två exemplar till mikrofilmning. Mikrofilmningen föreslås även fortsättningsvis ske av ett företag utanför KB. Pliktexemplaren blir totalt tre, varav två går till Kungl. biblioteket och ett till universitetsbiblioteket i Lund. Övriga pliktleveransbibliotek får i stället tillgång till innehållet via mikrofilm.

Dispensrätt delegeras till KB, som också får rätt att meddela vitesföreläggande. Krav ställs på bifogad leveransförteckning.

Nya medieprodukter som fonogram, ljud- och bildkassetter samt AV-hjälpmiddel uppmärksammas som framtida leveranspliktigt material. I propositionen 1977/78:97 föreslås en särskild lag om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar samt kombinationer av skrifter och ljud- och bildupptagningar, till exempel läromedelpaket.

Vissa förändringar i upphovsrättslagen inne-

Almanacka från den 22 september 1661 berättar att det var vackert väder den dag då kansliordningen utkom.

bär att ljud- och bildupptagningar får kopieras för forskningsändamål utan rättighetshavarens samtycke.

En ny myndighet inrättas med uppdrag att samla, bevara och tillhandahålla ljud- och bildupptagningar som inte är en del av ett kombinerat material.

Myndigheten får namnet Arkivet för ljud och bild. Grundplåten till myndighetens samlingar blir Kungl. bibliotekets nationalfonotek.

Propositionen utmynnar i Lagen om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar (SFS 1978:487). Lagen träder i kraft 1 juli 1979.

Men det blev snart aktuellt att revidera pliktexemplarslagen igen.

Lagen föregicks av ett antal utredningar Pliktleverans (SOU 1992:92), Ljud och bild för eftervärlden (SOU 1987:51) och Översyn av lagen om pliktexemplar (SOU 1989:89).

Dessutom reviderades lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (1960:729) och lagen om ändring i lagen (1990:886) om granskning och kontroll av filmer och videogram samt lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihets-

förordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden.

Lagen om pliktexemplar av dokument (SFS 1993:1392) och förordningen om pliktexemplar av dokument (SFS 1993:1439)

Lagen trädde i kraft den 1 januari 1994, men revideras samma år. Ett av skälen till detta var att de sex presserier som vid denna tid fanns i Sverige och som hade utnämnts till nya pliktleverantörer, inte hade möjlighet att leverera. De skivor som de pressade kunde vara musik, som skulle levereras i endast ett exemplar eller en cd-rom, med leverans av sju pliktexemplar. Lagen ändrades till att utse förläggaren/utgivaren till pliktleverantör av dessa dokument i stället. (1995:1375).

Syftet med leveransplikten blev nu fokus på kulturarvet och varje medborgares rätt till information. Bland annat av detta skäl förstärks kopplingen mellan tryckfrihetsförordningen, yttrandefrihetsgrundlagen och pliktexemplarslagen: de båda grundlagarna har till syfte att "säkra ett fritt meningsutbyte, en fri och allsidig upplysning".

Karl XII:s bibel. "Å det graverade titelbladets baksida finnes följande anteckning: Denna Bibel har tillhört högst Salig konung Carl den 12:e Glodwurdigst i åminnelse och varit honom fölgactig under alla dess Campagner ända till dess död." Ur: Arthur Sjögren, *Svenska kungliga och furstliga bokägaremärken* (Stockholm, 1915).

Dokument för elektronisk återgivning som lagrar text, ljud eller bild i fixerad form, dvs. cd-rom, multimedier och disketter var de så kallade nya medierna under början av 1990-talet, som blev föremål för leveransplikt.

Antalet pliktexemplar av kombinerat material utökas till sju exemplar. Detsamma gäller för de dokument för elektronisk återgivning, som huvudsakligen innehåller text och/eller fast bild, medan dokument som upptar ljud och rörlig bild samt film, videogram, fonogram och multimedia även fortsättningsvis ska levereras i ett exemplar till Arkivet för ljud och bild.

Diabilder och disketter blir leveranspliktiga endast i egenskap av tillbehör till tryckt skrift.

Punktskrift blir leveranspliktig endast om inte samma innehåll tidigare var utgivet i annan skrift. Leveransplikt införs för skrift i mikroformat.

Svenskproducerad skrift får behållas hos Arkivet för ljud och bild och inte bara kopieras för att sedan returneras. Importerade filmer och videogram behöver inte längre ha svensk anknytning.

Arkivet för ljud och bild ges dispensrätt för taltidningar och talböcker. Talboks- och punktskriftsbiblioteket är redan ansvarsbibliotek för detta material.

Arkivet för ljud- och bild får urvals- och rekvisitionsrätt för närradio- och kabel-tv-program.

Tonen skärps vad gäller leveransförteckning. Denna gång ändras formuleringen från att leveransförteckning "bör" till "ska" bifogas i två exemplar.

Efter utredningen *Bevara ljud och rörlig bild: Insamling, migrering – prioritering* (SOU 2004:53) fick Statens ljud- och bildarkiv möjlighet att göra urval vid insamling av material och migrering av redan insamlat material. Bara unikt material och i första hand material med svenskt ursprung skulle samlas in. Skälet var att man förutsåg en explosionsartad utveckling på medieområdet. SLBA fick också möjlighet att göra egna insamlingar av radio- och televisionsprogram. Ytterligare budgetmedel tillfördes för att möta den tekniska utvecklingen.

Kungl. biblioteket och Arkivet för ljud och bild (från år 2001 Statens ljud- och bildarkiv, SLBA) är även fortsättningsvis två skilda myndigheter med olika ansvarsområden. Det betonas dock att det på sikt behövs en sammanslagning av myndigheterna av ekonomiska och effektivitetsskäl. Detta skedde

också 2009, när SLBA blev en avdelning inom Kungl. biblioteket med namnet Avdelningen för audiovisuella medier.

Pliktleverantören

Det är nu 350 år sedan de första "pliktleverantörerna" fick i uppdrag att leverera sina tryckalster till en myndighet. År 1661 fanns det sex aktiva boktryckerier i Sverige som omfattades av lagstiftningen. Vid 1800-talets början fanns 13 boktryckerier i Stockholm förutom Bankens, Nummerlotteriets och Riksgäldens kontors tryckerier. I resten av landet fanns vid denna tid 22 tryckerier i 20 städer. Vid slutet av 1970-talet har leveransplikten utvidgats till att omfatta såväl tryckerier, kopieringsföretag, förläggare, utgivare, distributörer som kommuner och statliga myndigheter. Även om det bara rör sig om en kort period, så blir också de sex cd-presserierna som fanns i Sverige i början av 1990-talet pliktleverantörer. Den första delen av 2000-talet kännetecknas av privatpublicering. I många fall trycks skrifterna utomlands. Det blir då privatpersonen som blir pliktleverantör. Ibland tar "privatutgivaren" hjälp av en publiceringstjänst. Dessa är idag inte pliktleverantörer. Inga leveranser sker av dessa skrifter. Det uppstår en lucka i vårt kulturarv.

Pliktleveransmottagaren

I 1661 års förordning regleras leveransplikt till Kungl. Majt:s kansli för distribution till Kungl. biblioteket och Riksarkivet. År 1707 hade Uppsala och Lund redan fått arkivexemplar, nu blir detta formaliserat. Akademierna i Dorpat och Åbo får också rätt att ta emot arkivexemplar. Det är intressant att notera att det just var med hjälp av granskningsexemplaret som de utvalda universitetsbiblioteken "fasades" in som pliktleveransmottagare. 1949 är Kungl. biblioteket, universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund mottagare av arkivexemplaret som bytt namn till biblioteksexemplar. Dessutom får stadsbiblioteket i Göteborg rätt att förfoga över granskningsexemplaret. År 1950 får Umeå stadsbibliotek rätt att ta emot granskningsexemplar. 1967 övergår dispositionsrätten av granskningsexemplaret till Umeå universitetsbibliotek. År 1978 blir Linköpings och Stockholms universitetsbibliotek de sista universitets- och högskolebiblioteken som

får rätt att ta emot pliktexemplar. Samma år upphör skyldigheten att lämna granskningsexemplar. Den nyinrättade myndigheten Arkivet för ljud och bild får det nationella ansvaret för att ta emot och arkivera radio- och tv-program, film, fonogram och videogram. År 2005 beslutar regeringen att antalet pliktleveransmottagare kvarstår och att inga nya pliktleveransmottagare ska tillkomma därtöver.

Användaren

Under århundradenas lopp har pliktexemplarens användare varierat mellan en bred allmänhet och en begränsad liten skara forskare. Bland annat av upphovsrättsliga skäl har tillgängligheten till de audiovisuella medierna huvudsakligen varit förbehållna forskarna, medan övriga samlingar

har varit mer tillgängliga för en bred allmänhet under olika perioder.

Vad gäller materialet som publiceras via nätverk som till exempel internet finns en tendens från utgivarens sida att begränsa tillgången till innehåll. Rädslan för kopiering och förvanskning av materialet är stor. Därtöver tillkommer personuppgiftslagen (PUL) med sitt starka integritetsskydd som gör det omöjligt att till exempel göra korsvisa sökningar i databaser och digitala arkiv.

Att Sverige har sju pliktleveransmottagare, är en regionalpolitisk tanke: varje myndig medborgare ska ha rätt att ta del av det spridda ordet i Sverige, oavsett bostadsort. Varje dag får pliktleveransmottagande institutioner flera hundra fysiska besökare. Till detta tillkommer ca 100 000 besökare av webbplatserna och ett antal beställare av fjärrlån. Majoriteten är naturligtvis studenter och forskare, men det finns också privatpersoner som drar nytta av samlingarna för eget bruk. Några exempel på användningsområden: en person som ska ha ett studentjubileum. En gammal skolkatalog kan då vara till ovärderlig hjälp.

En student vid någon ekonomisk institution kanske vill studera ett företags verksamhet. Att då hitta informationsbroschyrer, produktblad, en jubileumsskrift, personaltidskrifter, verksamhetsberättelser m.m. samlat i kapslar om företaget kan då ge en ganska heltäckande bild av företaget.

Vid patentmål rådfrågas ofta Kungl. biblioteket för att hitta belägg för vem som var först med idén. Produktinformation för äldre modeller av en produkt kan vara bra att ha när man behöver laga produkten hemma.

Försäkringsbolagens eller Riksrevisionsverkets broschyrer kan plockas fram för att undersöka försäkringsfrågor. Handelshögskolans studenter studerar gärna årsredovisningar för sina uppsatser.

Även studier av olika bokutgåvor både vad gäller innehåll och utformning kan vara en viktig forskningskälla.

2. NU

Pliktleverantören

Fortfarande gäller 1993 års lagstiftning. Det innebär att pliktleverantörerna och mottagarna är i stort sett desamma som tidigare. I praktiken innebär det att vem som helst som mångfaldigar en

95-05-04

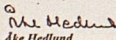
 CHRISTER PERSSON TRYCKERI AB
Box 110, 731 23 KÖPING 0221-83300

1995-05-02
FÖRTECKNING ÖVER TRYCKLEVERANSER TILL KUNGL. BIBLIOTEKET SAMT UNIVERSITETSBIBLIOTEKEN.

APRIL 1995

BÖCKER & TIDSKRIFTER

Gambro koncernen	Årsredovisning 1994
Nacka Energi	Årsredovisning 1994
Mälardalens Högskola	Kurser & Utbildningsprogram
Silja Line	Kryssningar & Resmål '95
.....	Prislista 1
.....	"Norrländ"
Svenska Turistföreningen	Fällrestor
Uppsala Turist & Kongress	Uppläck lilla Sverige
Uppläck Sverige Resor	Uppläck Sverige Resor
Sundbybergs Stad	Miljömagasinet 1
Sveriges Verkstadsindustrier	VI-Direkt 3
Stockholms Läns Landsting	STING 4
LRF Media	Lantmannen 4
Posten försäljning	Kundfokus
RF Hem & Skola	Barn 4
Gröna Ringen	Trädgårdsaktuellt
Scandinavian Music Club	Din Musik 6
Scandinavian Film Club	Din Film 6 A,B
Swede Books	Nöjesnytt 3, Nöjesclips 3
.....	Nöjesvärlden 3, Nöjesbladet 2
Microsoft AB	Microsoft Magazine 2
Up Hill Media	Publication 1
.....	Up Grade 2
IDG/CW	Mac World 4
.....	Attack 4
Förlags AB Albinsson & Sjöberg	Bilsport 9,10
.....	Fyndbörsen 10
.....	Trailer 5
.....	Bilsport Rallymagazine 3
Elektronikvärlden Förlag	Elektronikvärlden 5
Svenska Båtunionen	Båtliv 2

Åke Hedlund

95-07-07 /tulla

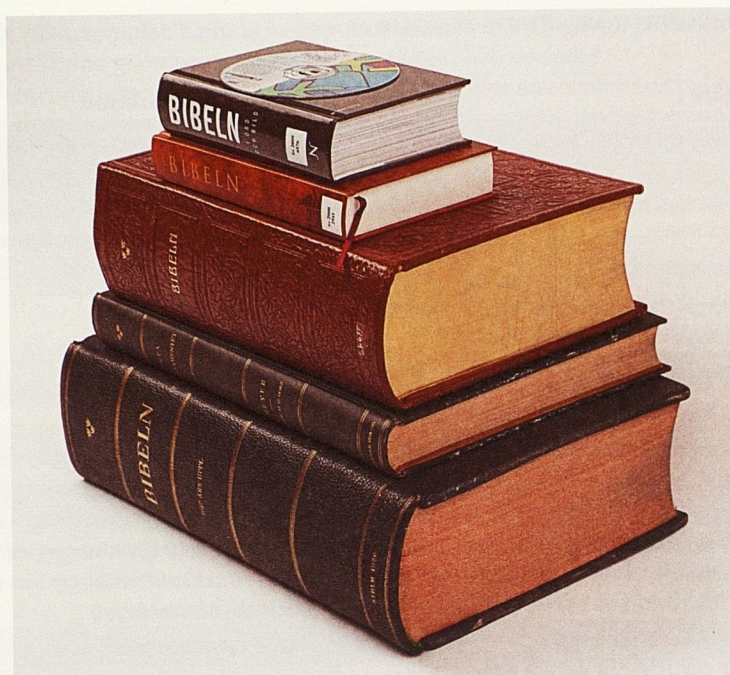
Trycklista från 1995.

TABELL PLIKTLEVERANSMOTTAGARE OCH TYP AV EXEMPLAR

År	Mottagare	Namn eller funktion
1661	Kanslikollegiet: Riksarkivet, Kungl. biblioteket (KB)	Inget särskilt namn, men två exemplar av tryckta skrifter lämnat till Kanslikollegiet för granskning. Därefter till KB och Riksarkivet för arkivering
1692	Uppsala tillkommer	Inget namn för exemplaret men lämnas för arkivering
1698	Lund tillkommer	Samma som ovan
1707	Åbo och Dorpat (Tartu) tillkommer. Upphör när länderna inte längre ingår i stormakten Sverige	Samma som ovan
1812	Vetenskapsakademien tillkommer	Samma som ovan
1866	Inte längre Riksarkivet – Vetenskapsakademien	
1921	Göteborgs stadsbibliotek tillkommer. Sedan tidigare KB, universitetsbiblioteken i Lund och Uppsala	Får först tillgång till "granskningsexemplar" efter granskning. Så småningom eget exemplar direkt från tryckerierna
1949	KB, universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund, stadsbiblioteket i Göteborg	Biblioteksexemplar (granskningsexemplaret regleras separat i Tryckfrihetsförordningen som separeras från den nyinrättade Bibliotekslagen)
1950	Umeå stadsbibliotek tillkommer	Samma som ovan – se Göteborg
1967	Umeå universitetsbibliotek övertar rätten att ta emot exemplaren	Se ovan
1977	KB Lund (universitetsbibliotek - UB) Uppsala, Göteborg, Umeå (UB)	Nationalexemplaret Nationella reservexemplaret Pliktexemplar
1978	Universitetsbibliotek i Linköping och Stockholm tillkommer	Pliktexemplar direkt från pliktleverantörerna (revidering av Tryckfrihetsförordningen – leverans av granskningsexemplaret upphör)
1979	Arkivet för ljud- och bild tillkommer för AV-medier	Pliktexemplar
2001	Namnbyte till Statens ljud- och bildarkiv (SLBA)	Pliktexemplar
2005	Regeringsbeslut: inga fler pliktleveransmottagare	
2009	SLBA uppgår i KB och blir Avdelningen för audiovisuella medier	Pliktexemplar
2012?	KB enda mottagare av elektroniskt material enligt lagförslag	Pliktexemplar

skrift för allmän spridning kan bli pliktleverantör. Det gäller alla från de stora kommersiella tryckerierna och förlagen till myndigheter, universitet, företag, föreningar och privatpersoner. Idag finns omkring 5400 leverantörer av olika slag registrerade i Kungl. bibliotekets pliktleverantörsregister. De kommersiella tryckerierna och kopieringsföretagen utgör fortfarande den i särklass största enskilda kategorin av pliktleverantörer.

Digitaltryckteknik har blivit "var mans publiceringsverktyg". Vem som helst kan idag bli sin egen utgivare och tryckare. Att lokalisera och nå ut med information till alla presumtiva leverantörer innebär en svår balansgång. Kungl. biblioteket vill inte ha en alltför omfattande dubbelthantering. Dessutom skulle detta vara en tidskrävande uppgift. Monografier och föreningskrifter produceras ofta av denna typ av leverantörer.

Ett urval av bibelutgåvor genom århundradena som finns i Kungl. bibliotekets samlingar, däribland Karl XII:s bibel, 1917 års kyrkobibel, Nya testamentet med illustrationer av Gustave Doré, 1895, Bibeln på cd-rom (Gamla testamentet), SCPCS, 1995.

Pliktexemplarens utveckling

Även det leveranspliktiga materialet är per definition detsamma som föreskrivs i pliktexemplarslagen från 1993. Däremot är presentationsformerna emellanåt så förändrade att lagen inte är helt lätt att tillämpa på det inkommande materialet.

Dokument för elektronisk återgivning som till exempel cd-rom och disketter samt kombinerat material, exempelvis läromedel med fonogram, har aldrig utgjort någon större del av publiceringsbranschen.

En betydande del av denna typ av publicering har alltmer övergått till ren nätpublicering, eller en kombination av tryckt skrift tillsammans med interaktivt program. Ljudkassetter, videoband och disketter har mer eller mindre ersatts av cd och dvd som informationsbärare.

Flera av de levererade skrifterna utgör också parallellt publicerade tryckta böcker och "ljudböcker", som distribueras tillsammans med den tryckta skriften. Det publiceras också fak-

taböcker med dvd, där dvd:n innehåller kortare dokumentärfilmer eller kompletterande övningsinstruktioner. Bilagor som tidigare fanns i tryckt form finns nu också nedladdade tillsammans med audiovisuella filer på ett elektroniskt dokument.

I stället för som tidigare publicera ljud, rörlig bild och text separerade på olika informationsbärare ger nu utgivaren ofta ut titlar med ljud, bild och övningar på en dvd i kombination med en bok i tryckt format och övningsblad i pdf.

Den okatalogiserade samlingen eller vardagstrycksamlingen, som den kallas idag, består huvudsakligen av material från företag, institutioner, kommuner, organisationer och föreningar. Reklambroschyrer, informationsmaterial, intertidsskrifter och program är exempel på kategorier som kanske snabbare än andra återspeglar trender och utveckling i samhället.

Inflödet av detta material till Kungl. biblioteket har visat en i stort sett neråtgående kurva under 2000-talet. Kategorier som till exempel

årsredovisningar, information, översiktsplaner, reklam, viss typ av kataloger publiceras allt oftare i fulltextform fritt tillgängliga eller lösenordskyddade på internet och trycks bara upp på beställning av kund (print-on-demand).

Konsthandlarnas och auktionshusens auktionskataloger läggs delvis ut på internet idag. Dessa utgör en viktig källa inom den konstvetenskapliga forskningen.

Tryckta kommersiella kataloger av typen Ikea-katalogen har under en period ökat sin produktion. Ofta kompletteras denna produktion med webbproduktioner med tätare uppdateringar.

Den omfattande minskningen av vardagstrycket som kunde noteras under en följd av år berodde bland annat på att alltmer reklam publicerades på webben.

Under det senaste året har en viss ökning av tryckt reklam noterats enligt den grafiska branschen. Det är bland annat den personaliserade direktreklamen som har ökat.

Utgivningen av svensk dagspress är tämligen statistisk. Både betaltidningsutgivning och utgivning av gratistidningar har påverkats av nätpubliceringen.

Den grafiska branschen ser inte internet som ett hot. I stället betraktar man tryckt och digital publicering som olika kanaler som berikar tillgången till information och upplevelser för läsaren. Det blir särskilt tydligt när det gäller dagspressen. En dagstidnings webbplats ger snabb tillgänglighet och täta uppdateringar av nyheter som sedan kan kompletteras i den tryckta dagstidningen där fördjupade analyser kan presenteras. Ofta äger dagstidningarna numera också radio- eller tv-kanaler där samma nyhet också kan ges utrymme. För en framtida forskare måste det vara högintressant att få samma nyhet presenterad med olika syften i olika informationskanaler.

När det gäller musiktryck kan man troligtvis tolka minskningen av inflödet som att denna kategori huvudsakligen produceras i ett eller flera exemplar direkt på beställning av kund. Ett annat skäl är att privatpersoner piratkopierar och sprider noterna, antingen i pappersform eller som digital fil.

Många kartor, som till exempel översiktskartor, finns numera endast publicerade på webben eller i databaser och framställs i vissa fall som variabeltryck på beställning av kund. Turistkartor däremot produceras fortfarande oftast i tryck.

Dessa är ofta reklamfinansierade och producerade i fyrfärg för att locka besökare.

Det startas i snitt en tidskrift om dagen i Sverige. Många av dessa är livstilsmagasin, som läggs ner efter en kort tid. Det är inte längre en prestigeförlust att lägga ned sin utgivning.

På den kommersiella sidan är det idag vanligt att man kompletterar den tryckta tidskriften med en webbplats, som antingen endast används för information och prenumeration av den tryckta tidskriften eller som ett komplement till den tryckta utgåvan.

Bland icke-kommersiella utgivare, som föreningar och organisationer, förekommer, att tidigare nummer av en tidskrift inte trycks upp igen, utan återfinns på en webbplats i ett format som lätt kan "printas ut" av läsaren. Många kulturtidskrifter utges endast i digitalt format. En stor del av e-tidskrifterna har karaktären av bloggar.

Universitetens och högskolornas digitala publicering ger en brokig bild. Av de ca 40 universitets- och högskolor som finns i Sverige idag har ca 30 någon form av digital publicering. Fortfarande trycks många avhandlingar inom universitetet eller av mer kommersiella tryckerier.

På baksidan blåser förändringarnas vindar. Förlagen är medvetna om att de är konkurren utsatta i ett allt hårdare publiceringsklimat med förändrade läsvanor.

Privatpubliceringen fortsätter att öka markant. Även redan etablerade författare tar hjälp av publiceringstjänster för utgivning av sina backlists i stället för att låta förlagen stå för återutgivningen.

Den svenska e-bokutgivningen har hittills varit blygsam, men under de närmaste åren förväntas en dramatisk ökning. Det blir huvudsakligen återutgivning av titlar som tidigare publicerades i pappersformat och som inte längre finns i förlagens lager. I vissa fall kommer även dessa titlar att samtidigt publiceras i tryckt och digital form (parallellpublicering). Den explosionsartade publiceringen av e-böcker ligger troligtvis några år längre fram i tiden. Priset på e-boken samt ett läsverktyg eller en plattformslösning, som är tillräckligt tilltalande kommer att bli avgörande för den framtida e-bokutgivningen. Datorspel-liknande barnböcker är den svenska bokbranschens första och hittills största e-boksatsning.

Intresset för mp3-böcker växer däremot lavinar-

tat. Det är bekvämt och förhållandevis billigt att distribuera digital litteratur. Många konsumenter har en mp3-spelare, varför man lätt kan förutspå en massmarknad av denna distributionsform.

Affischer i storformat och textilieformat är på framväxt. Den tryckta butiksskyltningen ersätts också allt oftare av plattskärmspresentationer.

Produktionen och distributionen av tryckta *vykort* kännetecknas idag av alltmer import. Även här har internet tagit över en stor del av kommunikationen och distributionen från den tryckta produkten.

Användarens beteende

Internets intåg i samhället har i många avseenden inneburit en revolution. Ett företag, en myndighet, ett universitet, ett förlag, som inte har en webbplats "finns" praktiskt taget inte.

Svenska ungdomar mellan 16 och 24 år använder internet mer än tv. Ungdomar föredrar att läsa dagstidningar på nätet i stället för i tryckt form. Mobiltelefoner och surf/läsplattor kommer att spela en viktig roll för tidningsbranschen när det gäller att nå ut till en stor läsekrets.

Även åldersgruppen 35+ använder internet som en naturlig del av mediekonsumtionen. De flesta tjänstemän har internet som ett viktigt verktyg i vardagen.

Nätet har blivit en viktig källa till informationssökning, att "googla" har blivit ett begrepp. Många av dagens forskare hittar innehållet i bibliotekens kataloger via Google.

Dessa beteenden är viktiga att tänka på när det gäller det framtida forskarsamhället. Dagens studenter tar med sig sitt beteende när de blir morgondagens forskare. Själva kommunikationsformerna är också i sig intressanta som framtida forskningsobjekt.

Insamling vid sidan av pliktleveranser

Den robotinsamling av den svenska delen av internet, som Kungl. biblioteket bedrev i ca 10 år, Kulturarw³, samlade visserligen in mycket av fritt tillgänglig information och publicering, men insamlingsformen kan inte garantera en fullständighet. Skrifter som kräver lösenord och inloggning missas helt. Det är också mycket svårt att garantera att sammansatta objekt (objekt

som består av flera filer, som till exempel dagstidningar och tidskrifter) är autentiskt återgivna i KB:s arkiv. Denna insamling får mer ses som ett komplement till de kategorier som kräver ett mer komplett insamlande.

E-böcker, dissertationer och rapporter är några kategorier som kräver en fullständigare insamling än den som kan göras med robotinsamling. Kungl. biblioteket samlar in vissa kategorier genom avtal sedan början av 2000-talet. Cirka 70 kommersiella förlags e-bokutgivning täcks genom leveranser från en e-boksproducent och distributör.

Det finns idag ingen sammanhållen statistik över myndigheternas digitala publicering.

Stickprovskontroller och kontakter med myndigheterna visar dock att dessa inom några år kommer att nästan uteslutande ha övergått till enbart digital publicering.

Kungl. biblioteket har avtal om digital leverans med ett fåtal idag.

Det finns ungefär 190 dagstidningar i Sverige som publicerar webb-versioner av sina tidningar. Av dessa samlar Kungl. biblioteket sedan några år tillbaka dagligen in 144 dagstidningar med hjälp av robot.

Kungl. bibliotekets infrastruktur för att ta emot ett mer omfattande digitalt inflöde är under utveckling. Initiativet till en lag om plikt-exemplar av elektroniska dokument ses som en viktig pusselbit för att säkra framtida informationsförsörjning.

Publiceringsformer i förändring

Teknikutvecklingen på publiceringssidan har gjort det nästintill omöjligt att få en heltäckande bild av utgivningen i Sverige idag. Privat framställning och publicering samt övergång till så kallat "personaliserat tryck", skraddarsydda lösningar för en grupp eller en person, blir allt vanligare. Tekniken tillåter ständiga uppdateringar och varianter av samma titel, så kallat variabeltryck. Reklamtryck, undervisningskompendier, informationsfoldrar och livsstilsmagasin lämpar sig väl för denna produktionsform. Även tidtabeller har blivit personaliserade enligt den grafiska branschen.

Här finns ingen vägledning i nuvarande plikt-exemplarslagstiftning. Det är inte realistiskt eller

emekonomi

SCANDINAVIAN PC SYSTEMS

Windows 3.11

Konjunkturläget
Egen budget
Häntelar
Säkerhetsplaner

© Skandinavisk PC System
Scandinavian PC System
reservdel. Se handboken
Information om licenser
24-06-11701

FRANSKA FACIT

AKADEMIFÖRLAGET

AKADEMIFÖRLAGET
Box 205 - S-161 20 GÖTTENBERG, SWEDEEN

1

Skönlitteratur FRANSKA 3
För mer än 10 år
24-229177

Kopiering förbjuden

ROCK & ROLL

ELGITARR

1

El gitarr rock & blues
Sida 4
Kombi SV 2004Q

WALT DISNEY

DJUNGEL BOKEN

BOK med CD

RICHTERS

KOMB SV 2004Q 45

Bibeln på CD-ROM

CD SV 95 2

Bibeln på CD-ROM

CD-ROM

CD-ROM

CD-ROM

Nya och Gamla mentes
Bilder och karaktär
Sök, slå upp och citera

ens intressant att samla varje uppdaterad version av varje titel. Kungl. biblioteket nöjer sig med ett representativt urval av denna typ av produktion.

Den grafiska branschen genomgår sedan en tid en omfattande strukturomvandling. I lågkonjunktorens spår följer många konkurser i den grafiska branschen. Överlever gör endast de tryckerier som kan anpassa sig till teknikutvecklingen och snabba produktionslösningar.

Det förutspås att ca 30 procent av alla böcker kommer att tryckas med digital tryckteknik om några år. I framtiden kommer vi troligtvis att få se fler titlar och korta upplagor. Det finns en ökad efterfrågan på tidigare utgivna titlar som är lagerhållna eller ibland slut hos förlaget. Utvecklingen går mot fler specialiserade böcker för allt mindre läsargrupper. Det påverkar upplagestorleken. Filformat som kan användas i flera medier är en sannolik utveckling av detta behov.

Sedan flera år tillbaka har gränserna mellan olika typer av utgivare och mellan medier blivit allt otydligare. Flera dagstidningar har blivit mediehus med utgivning av både tryckta dagstidningar och webbplatser. Därutöver äger de både radio- och tv-kanaler.

Vissa förlag samt public serviceföretag har webbplatser som till innehåll och struktur påminner om dagspressens webbplatser.

Gränsen mellan de tidigare definierade dokumenttyperna, dokument för elektronisk återgivning, kombinerat material och multimedia, suddas ut alltmer. Mediekonvergensen blir alltmer tydlig.

En fortsatt utveckling av den multimediatrend som vi ser idag är högst trolig. Förlagen, dagspressen, radio och tv kommer troligtvis att bredda sina samarbetsområden inom och utanför Sverige.

3. SEN

Leveransplikt för elektroniska dokument

Ds 2009:61

Efter många års väntan tillsattes en utredning för att utreda frågan om leveransplikt för publicering via nätverk. Den 16 november 2009 skickades ett förslag till e-plikt ut på remiss till berörda instanser. Lagförslaget väckte viss upprördhet i några producentkretsar. Beredningstiden har därefter fördröjts, men om allt går planenligt så kan vi vänta en så kallad e-pliktlag under 2012. Lagen är ett tillägg

till pliktexemplarslagen från 1993. Nedan följer en kort beskrivning av innehållet i lagförslaget.

Pliktleverantören – pliktexemplaret

För att åstadkomma ett hanterbart inflöde valde utredaren att begränsa pliktleverantörer till aktörer som arbetar professionellt med publicering eller som har automatiskt grundlagsskydd på internet. Leveranspliktigt material blir endast dokument som har en avslutad och permanent karaktär. De ska vara överförda till allmänheten via nätverk, rikta sig till personer som förstår svenska språket eller innehålla verk av svensk upphovsman eller framförande av svensk konstnär, eller huvudsakligen rikta sig till allmänheten i Sverige.

Pliktleveransmottagaren

Endast ett exemplar är leveranspliktigt. Kungl. biblioteket blir ansvarigt för insamlingen och ska själv skapa en säkerhetskopior, placerad på annan ort.

Kungl. biblioteket föreslås få viss föreskrivningsrätt, att utfärda dispenser och vitesförelägganden.

Leverans ska ske inom tre månader från sista publiceringsdatum. Det ska ske på cd, usb eller annan fysisk bärare. Möjlighet ska finnas att i stället skicka via nätverk alternativt hämtar Kungl. biblioteket in materialet med hjälp av robot.

Ingen leveransplikt ska finnas för privata ”publicister”. Ingen leverans är tänkt för elektroniska dokument som bara har frivilligt grundlagsskydd och endast med utgivningsbevis för databasen, elektroniska dokument framställda av privatpersoner, dynamiska filer, hela webbplatser, hela databaser, programvara, de flesta bloggar.

Avslutning

Statsmakternas ambition att med hjälp av pliktexemplarslagstiftningen uppnå fullständighet i insamlingen har alltid funnits. Verkligheten ser tyvärr annorlunda ut. Inte ens under censurtiden när antalet leveranspliktigt tryck ändå var förhållandevis litet lyckades detta uppnås.

Idag är denna ambition helt omöjlig att åstadkomma: informationsuppgiften är gigantisk om

medvetandet om pliktexemplarslagstiftningen ska nå alla från professionella aktörer till föreningar, företag, institutioner och privatpersoner. Vi kommunicerar som aldrig förr, trycktekniken har gjort privatpersoner till både utgivare och tryckerier, en trycksak kan ständigt ändras i olika variabler. Vi lägger en stor del av våra sociala funktioner på webben. Dagböcker och notiser i fysisk form har omvandlats till interaktiva bloggar med kommentarer och var mans egendom. Mängden är svindlande, den tekniska strukturen komplicerad. Det papperslösa samhället förefaller mer avlägset än någonsin. Trycksaken har snarare blivit ett värdefullt komplement till webben än en obsolet uttrycksform.

Ändå måste Kungl. biblioteket i egenskap av nationalbibliotek även fortsättningsvis hålla en hög ambitionsnivå på insamlandet av kulturarvet och forskningsunderlaget. Vi vet inte idag vilken information framtidens forskare vill ta del av. Kungl. bibliotekets särställning som nationalbibliotek i förhållande till övriga pliktleveransmotagare måste vara tydlig även fortsättningsvis.

Inför det utökade uppdraget med en lagstadgad insamling av svensk elektronisk publicering, arbetar Kungl. biblioteket idag med att utveckla automatiserade processer för hantering av fysiska och digitala pliktleveranser. Andra länders erfarenheter inom pliktleveransområdet bör också tillvaratas.

Det är emellertid viktigt att vi har en lagstiftning som är tidsenlig och som även fortsättningsvis fungerar som ett uppdaterat och effektivt instrument för insamling och stödfunktion för vårt nationella minne. Kungl. bibliotekets uppdragsgivare måste också ge resursförstärkning till ett fortsatt aktivt insamlande av analoga och digitala objekt.

Varmt tack till Östen Hedin, bibliotekarie, Kungl. biblioteket, Marlene Eriksson, bibliotekarie, Kungl. biblioteket, och Andrea Davis Kronlund, fotograf, Kungl. biblioteket för hjälp med framtagande och fotografering av bildmaterialet.

KÄLLOR

- Kungl. Maj:ts proposition nr 11. Bihang till riksdagens protokoll 1949.
- SFS 1949, nr 105-114. Kungl. Maj:ts kungörelse angående beslutad ny tryckfrihetsförordning.
- SFS 1949, nr 166. Lag angående skyldighet att avlämna för bibliotek avsedda exemplar av tryckt skrift.
- Ecklesiastikdepartementet 1966:1. Betänkande angående utnyttjandet av granskningsexemplaret av tryckt skrift.
- Ds U 1977:12. *Pliktexemplar av skrift*. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget, 1977.
- Prop. 1977/78:97. *Regeringens proposition om åtgärder för att bevara skrifter och ljud- och bildupptagningar*.
- SFS 1978:487. *Lagen om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar*.
- SOU 1987:51. *Ljud- och bild för eftervärlden*. Betänkande av Ljud- och bildbevarandekommittén. Stockholm: Allmänna förlaget, 1987.
- SOU 1989:89. *Översyn av lagen om pliktexemplar*. Betänkande av Biblioteksexemplarsutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget, 1989.
- SOU 1992:92. *Pliktleverans*. Slutbetänkande av Pliktleveransutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget, 1992.
- 1993/94:KR08. *Pliktexemplar av dokument*. Kulturutskottets betänkande.
- SFS 1993:1392. *Lagen om pliktexemplar av dokument*.
- SFS 1993:1439. *Förordningen om pliktexemplar av dokument*.
- SOU 2004:53. *Bevara ljud och rörlig bild: Insamling, migrering – prioritering*. Betänkande av SLBA-utredningen. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, 2004.
- Ds 2009:61. *Leveransplikt för elektroniska dokument*. Stockholm: Utbildningsdepartementet, Regeringskansliet, 2009.
- Clemensson, Gustaf. "De äldsta trycklistorna från Göteborg". I *Bibliografiska och personhistoriska studier tillägnade Gustaf Bernström 15/1 1927*. Uppsala, 1927.
- Klemming, G.E. och J.G. Nordin. *Svensk boktryckerihistoria 1483-1883*. Jubileumsutgåva med tillägg av Lars Tynell, Sten G. Lindberg och Erik Göthe. Bromma: Mannerheim & Mannerheim, 1983.
- Utdrag av skrivelse från Kungl. biblioteket 14.1.1942 ang. tryckeriernas leveranser.
- Avskrift av en p.m. angående tryckeriernas leveranser särskilt vad beträffar s.k. tillfällighetstryck s.l., u.å.
- Diverse artiklar från svensk dagspress och fackpress Wikipedia

www.books2ebooks.eu